

Отже, впродовж 1960-х років, завдяки економічному розвитку та його інтенсивності, сформувалося суспільство, яке дедалі більше наближалося до своїх європейських сусідів за структурою, складом, характеристиками та ступенем розвитку і диверсифікації, у тому числі за масштабним включенням жінок в систему трудових відносин. Суспільство, в якому середня тривалість життя зростає з 69,9 року в 1960-му до 73,3 у 1975-му, а загальний рівень грамотності за ці роки сягнув майже 100 %. Суспільство, яке зареєструвало в ті ж роки вражаюче збільшення (у сім разів) учнів середніх шкіл, а в університетах кількість студентів з майже 65 тис. у 1960 році зростає до 400 тис. у 1975-му. Суспільство, яке поступово залучалося до культури масового споживання і починало насолоджуватися доти незваним рівнем добробуту. Фактично, з 1960 до 1970 року завершиться електрифікація іспанських осель (частка зростає з 89,3 до 97 %), збільшиться доступність водопроводу (з 45 до 87 %) і пошириться використання власної ванни або душу (з 24 до 57 %) та опалення (з 4,3 до 55 %). Новий рівень добробуту відображають ці показові дані: у 1960 році лише 1 % домогосподарств мали телевізор, 4 % – холодильник, і 12 % – телефон, тоді як у 1971 році 56 % мали телевізор, 66 % – холодильник і 39 % – телефон²³⁷.

Однак, поза сумнівом, найважливішим символом масового споживання було збільшення кількості автомобілів особистого користування: у 1960 році лише 4 % іспанських домогосподарств мали свій власний легковик, і за одинадцять років цей відсоток зріс до 35. Найпоширеніший SEAT 600 був більше ніж просто «засіб пересування», випущений у продаж у 1957 році автомобільним заводом, збудованим у Барселоні за сім років до того: він обернеться на символ нового розвинутого іспанського суспільства. Показово, що його поширення на іспанських дорогах відбуватиметься паралельно з загальним поширенням нових форм спілкування, ментальністю і звичаями, що поширювалися телебаченням, мільйонами туристів і тисячами емігрантів, які поверталися додому: мода на джинси, міні-спідниці у жінок і довге волосся у чоловіків, переважає поп-музику і рок-н-ролу, заміна суцільного купальника на бікіні, зменшення кількості шлюбів та зниження народжуваності тощо. Зрештою, як зазначали деякі аналітики, «прогресизм був не лише економічним феноменом», він також призвів до «зміни поведінки і ментальності»²³⁸.

Йшлося про сукупність поглядів і поведінки, докорінно протилежних офіційній ідеології націонал-католицизму, на них ринуло засудження з боку духовенства та офіційної влади, занепокоєних втіленням марної мети збереження Іспанії як «духовної скарбниці Заходу». На початку десятиліття сам Франко у приватній бесіді прокоментував свою неприязнь до «музики, яку зараз роблять молоді люди»: «Я, якщо відверто, іноді слухаю радіо, і така музика мене дратує». Він також ніколи не

зміг оцінити нові панівні естетичні тенденції в живописі та скульптурі. З нагоди відкриття нового Музею сучасного мистецтва в Мадриді він у приватній розмові не зміг утриматися від коментарів: «Це не живопис». Утім, попри все не відмовлявся від технічних переваг модернізації: з 1968 року він знову почав використовувати літак як безпечний транспортний засіб у своїх офіційних поїздках та подорожах під час літнього відпочинку²³⁹.

Погодивши введення в дію Плану стабілізації, помітно старіючий Франко (йому виповнилося сімдесят у грудні 1962 року) поступово відходив від активної повсякденної політики, надаючи перевагу протокольним церемоніям, товариству своїх онуків та потуранню їхньому захопленню іграми і розвагами; зокрема, перегляду телевізійних програм – хобі, яке він поділяв зі своєю дружиною. Глибокі соціальні та економічні перетворення, що відбулися впродовж десятиліття технократичного прогресу, прискорили цей відхід, оскільки каудильйо не зміг цілком досягнути складності нової ситуації та її вимог. Це проявилось, зокрема, у його дедалі більш мовчазному головуванні на щотижневих засіданнях Ради міністрів.

До того ж його альтер-его, адмірал Карреро Бланко, продовжував здійснювати обов'язки глави уряду настільки ж непомітно і віддано, наскільки ефективно. Як згадувала донька Франко: «Карреро Бланко був тим, хто розв'язав за нього багато проблем. [...] Я ніколи не чула про жодні незгоди між Карреро та моїм батьком, ні»²⁴⁰.

Поступовий відхід каудильйо з першого плану політичного життя посилювався після небезпечного інциденту на полюванні 24 грудня 1961 року в горах Ель-Пардо, який міг коштувати йому життя. Вибух бракованого патрона в його рушниці зламав йому кілька кісток лівої руки та вказівний палець, що призвело до болісної операції у Центральній лікарні дель Айре, яка потребувала загальної анестезії та подальшої тривалої реабілітації. За свідченням його приватного лікаря Вісентона, це була перша складна ситуація в історії хвороби, майже позбавленої інцидентів: «Його хвороби були нечастими і звичайними. Два-три грипи, інфекції ротової порожнини, харчові отруєння». Імовірно, тому раптове нагадування про те, що він смертний, зробило його більш замкненим і відстороненим, на думку отця Буларта: «Генералісимум був значно відкритішим до поранення [...]. Відтоді, на мою думку, він почав більше заглиблюватися в себе». Окрім того, невдовзі після нещасного випадку і, безперечно, з 1964 року, у Франко почали проявлятися симптоми хвороби Паркінсона з характерним тремором рук, прогресуючою ригідністю обличчя і тіла та поступовим ослабленням і так зазвичай слабкого голосу²⁴¹.

Початок фізичного ослаблення Франко прискорив політичне підвищення Карреро Бланко, що втілилось у реорганізаціях уряду в липні 1962 року, коли молодий Мануель Фрага Ірібарне приєднався як міністр

інформації та туризму, і також у липні 1965-го, коли Лопес Родо вперше обійняв посаду міністра-уповноваженого з реалізації Плану розвитку. Це був політичний триумф технократичної програми, спрямованої на зростання економіки як механізму забезпечення добробуту населення, з надією на те, що процвітання зміцнить мир у суспільстві, заповнить брак вільної демократичної участі та надасть «легітимність на підставі здійснення повноважень» режимові, який залишався авторитарним, але діяв як посередник модернізації. Дійсно, стійке економічне зростання 1960-х років дозволило замінити в ідеологічному дискурсі диктатури стару «легітимність на підставі перемоги» новою «легітимністю на підставі досягнень під час здійснення повноважень»²⁴². Як згодом оголосить Хосе Соліс Руїс та під час десятиліття розвитку поширить контрольована преса: «Франко перетворив Іспанію у постолу на націю, яку він зробив однією з дванадцяти найбільш розвинутих у світі».

Каудильйо особисто приєднався до цієї кампанії оновлення ідеології, свідомо приписуючи собі свідоме батьківство щодо «іспанського економічного дива» та свій сприятливий вплив на масове народне споживання. Це стане головною ідеєю кампанії, розпочатої у 1964 році з нагоди святкування «двадцяти п'яти років миру» – майстерно спланованої пропагандистської операції, розробленої Фрагою Ірібарне, вищою точкою якої мав стати біографічний фільм Саенса де Ередія «Франко, ця людина», зосереджений на «людському вимірі» генералісимуса, а не на його «політичній та державній діяльності». В унісон із цією кампанією 1 квітня 1964 року з нагоди Дня Перемоги вельми задоволений Франко заявив пресі:

Економічний розвиток, що потребує миру, безперервності та внутрішнього порядку, є безпосереднім результатом політичного розвитку. Без нашого політичного Руху не було б можливим закласти основу, від якої ми сьогодні відштовхуємося; країна мала кращі засоби на попередніх етапах, однак не змогла цього досягти; але зі свого боку економічний розвиток збільшує цінність, престиж і міць політичного Руху та спонукає його до розвитку і покращення²⁴³.

Однак, попри нову офіційну риторичку про необхідність «покращення наших державних інституцій», каудильйо залишався зануреним у доктринальну спадщину громадянської війни та несприйнятливим щодо закликів до толерантності, гласності та політичної еволюції, які почали звучати в Іспанії. Власне, єдине обмеження, накладене ним на експерименти своїх технократичних урядів з «керованою демократією», було політичного характеру: ніщо не мало обмежувати його верховну владу в тому, що стосується прийняття рішень, оскільки «немисливо, щоб переможці у війні віддавали владу переможеним, говорячи, що ні-

чого не відбулося, і все має повернутися до відправної точки, тобто коли було встановлено злочасну Республіку»²⁴⁴. На публіці він висловився ще чіткіше: «Лібералізм — це одна з основних дверей, якими проникає комунізм» та «ми не перетворилися з тоталітарних на ліберальних, бо ми не є жодними з них»²⁴⁵. Усе навпаки. Як він заявив у Кортесах в червні 1961 року, іспанський режим був проміжним варіантом «між світами радянського рабства та органічної демократії», світлим майбутнім, заснованим на «збройному плебісциті»:

Така держава, як наша, народжена дійсно національним Рухом, не могла жити, повернувшись спиною до народу, вона не могла припустити, щоб її хтось переміг у площині справжньої й чистої демократії. [...] Нація на стежці війни — це референдум, який не підлягає оскарженню, це голосування, яке неможливо купити, це відданість, яка засвідчується самопожертвою. Ось чому я вважаю, що ніколи в історії Іспанії не було більш легітимної, більш народної і більш представницької держави, ніж та, яку ми почали будувати майже чверть століття тому²⁴⁶.

Він отримав можливість засвідчити своє несприйняття будь-яких ліберальних чи демократичних змін у червні 1962 року через збори іспанських опозиціонерів, які залишалися в країні, й тих, які були у вигнанні, на IV Конгресі Європейського руху, що відбувся у Мюнхені: він санкціонував істеричну кампанію в пресі проти «мюнхенської змови», застосував суворі санкції до учасників, які повернулися до Іспанії, та тимчасово призупинив дію «Фуеро іспанців» як «останнє попередження». Майже рік по тому, в квітні 1963 року, він схвалив страту лідера комуністів Хуліана Грімау, заарештованого і засудженого військовим трибуналом за ймовірні злочини, скоєні під час Громадянської війни, незважаючи на протести, що поширилися по всій Європі²⁴⁷.

Команда міністрів-технократів спробувала відновити свої проекти з одночасної раціоналізації державного управління та остаточної інституціоналізації мірою досягнення перших економічних успіхів, вочевидь врахувавши обмеження у політичній площині, визначені каудильйо. Ця програма модернізації державного управління, покликана сприяти досягненню всезагального добробуту, отримала максимальне втілення в оприлюдненні Органічного закону про державу, який Франко з його звичайною обачністю не схвалював до кінця 1966 року. Винесений на всенародний референдум у грудні того ж року, на якому він отримав 95,9 % голосів «за», він став останнім із «Основних законів» держави та передбачав істотну раціоналізацію режиму. Навіть сам Франко брав участь в останній контрольованій урядом пропагандистській кампанії, виголосивши емоційне радіозвернення за два дні до голосування. У

ньому він виступив у привабливій ролі дідуся нації, який просив народної підтримки для продовження самовідданих зусиль задля загального блага і прогресу країни:

Я хочу, щоб ви замислилися над тим, ким ми були і ким є. Ніколи не забувайте порівнювати нещастя сумного минулого та щасливі плоди нашого сьогодення. [...] Ви всі знаєте мене: найстарші з часів Африки, коли ми боролися за умиротворення Марокко; дорослі, коли серед бід Другої республіки ви поклалися на мене в надії на керівництво заради захисту миру в суспільстві, що опинився під загрозою; учасники хрестового походу, оскільки вони не можуть забути хвилюючі години спільних зусиль, докладених задля перемоги над комунізмом; ті, хто страждав у ярмі червоного панування, бо вони завжди згадуватимуть безмежну радість від визволення; ті, хто відтоді залишився вірним моему командуванню, тому що ви є частиною цієї перемоги над усіма змовами і облогами, які зводилися проти Іспанії; ті, хто прожив у цьому незрівнянному мирі останні двадцять сім років, надихаючи наш народ своїми піснями віри і надії, позаяк ви всі добре знаєте, що я завжди додержував свого слова. Мною ніколи не володіла жага влади. З молодих років на мої плечі було покладено обов'язки більші за можливі у моєму віці чи на моїй посаді. Я б хотів насолоджуватися життям, як багато хто з іспанців, але служіння батьківщині заповнило весь мій час і зайняло усе моє життя. Я впродовж тридцяти років кермував кораблем-державою, вберігаючи націю від штормів сучасного світу; але, незважаючи ні на що, я залишаюся тут, за штурвалом, з таким же запалом до служіння, що й у молоді роки, покладаючи залишок мого життя на служіння вам. Хіба це так багато – вимагати те, про що я вас, у свою чергу, прошу: підтримати закони, які будуть винесені на референдум суто на користь вам і державі?²⁴⁸

Тріумф пропаганди, яким ознаменувалося проведення другого за часів Франко референдуму, надав більший імпульс зусиллям Карреро Бланко з подальшого втілення плану інституціоналізації режиму шляхом призначення наступника з титулом короля. На той час Франко вже повністю виключив можливість призначити дона Хуана своїм наступником та виказував більш ознак надання переваги його синові, який у травні 1962 року одружився з принцесою Греції Софією та облаштував свою офіційну резиденцію за межами Мадрида неподалік палацу Ель-Пардо.

Необхідність прийняти рішення стала нагальною в січні 1968 року, коли принцу виповнилося тридцять років (вік, встановлений Законом про спадкоємність посади глави держави, з якого надавалось право

здійснювати правління) і коли того ж місяця народився його перший син (Філіп де Бурбон-і-Гресія). Відтоді Франко зазнавав тиску з боку різних кіл (політичних, церковних, дипломатичних тощо) щодо забезпечення наступності режиму, й зрештою призначив спадкоємця. Однією з тих, хто здійснював тиск, була сама колишня королева Вікторія Євгенія, яка приїхала до Мадрида вперше з 1931 року в супроводі свого сина дона Хуана на урочисті хрестини свого правнука, які відбулися у палаці Ла-Сарсуела 8 лютого 1968 року за участі Франко і його дружини. Під час короткої розмови наодинці з каудильйо колишня королева, безсумнівно, наполегливо закликала його прийняти рішення стосовно питання про спадкоємність та, ймовірно, сказала, що вона наперед з ним погодиться, якщо вибір припаде на члена династії Альфонсо XIII: «У вас уже є троє, Франко. Обирайте». Їхня зустріч мала неформальний і теплий характер, всупереч загальновідомій відсутності симпатії між колишньою королевою та подружжям Франко. Як раніше зазначив Пакон у своєму особистому щоденнику:

Кармен зізналася, що не відчуває симпатії до королеви, і сказала, що та також не відчуває симпатії до її чоловіка, якого вона вважала відповідальним за неповернення короля до Іспанії по закінченні війни. Насправді це так і є, хоча мені сумно це визнавати²⁴⁹.

У жовтні 1968 року Карреро Бланко передав каудильйо меморандум на тему «настанов щодо спадкування», в якому він повторив свою думку: «Те, чого хоче іспанський народ, мій генерале, це щоб Ваша Екселенція при всій повноті вашої влади визначили, хто змінить вас свого часу, і нехай Бог якнайбільше відтермінує цей день». Франко лаконічно відповів: «Я з усім згоден»²⁵⁰. Однак після цього минуло ще кілька місяців до вжиття відповідних заходів, хоча він не припиняв застерігати принца, як у січні 1969 року: «Зберігайте спокій, Ваша Високосте. Нічим не переймайтеся. Усе зроблено». Його співрозмовник відповів на пораду так само загадково: «Не турбуйтеся, мій генерале. Я вже добре у Вас навчився Вашого галісійського стилю»²⁵¹.

Нарешті, 12 липня 1969 року, у віці 77 років, Франко викликав дону Хуана Карлоса в Ель-Пардо, щоб оголосити своє рішення призначити його спадкоємцем «з титулом короля», і попросив його прийняти або відхилити пропозицію, «прямо зараз», не порадившись зі своїм батьком, главою королівського дому Бурбонів та суб'єктом династичних прав. Оскільки нарешті настав момент, якого він давно побоювався, принц вирішив поставити відновлення монархічного ладу вище за принцип династичної легітимності, й відповів: «Я згоден, мій генерале, я приймаю»²⁵². Він був глибоко переконаний, що, зійшовши на престол, завдяки широким повноваженням глави держави він зможе розпочати

перехід до демократії законним і мирним шляхом. Не порушуючи присягу та не ігноруючи пов'язані з цим процесом великі труднощі. Його основний наставник і радник, професор політичного права і прихильник монархізму з рядів Фаланги, Торкуато Фернандес-Міранда, розвіяв його страхи впевненими юридичними обґрунтуваннями: «Ваша Високість не повинні хвилюватися. Присягніть принципам Руху, а пізніше ми в законному порядку змінимо їх один за одним. Слід переходити від закону до закону»²⁵³. Крім того, менш ніж за місяць до зустрічі з Франко дон Хуан Карлос відвідав свого батька в його португальській резиденції в Ешторілі, щоб отримати його відповідь на випадок гіпотетичної пропозиції корони:

Якщо ти заборониш мені погодитися, я зберу валізи, заберу Софі з дітьми та поїду. Я не зможу залишатися у Ла-Сарсуела, якщо у вирішальний момент мене покличуть, а я відмовлюсь. Я не плів інтриги, щоб призначили мене. Я згоден, що було б краще, якби ти став королем: але якщо рішення вже ухвалено, що ми можемо зробити? [...] І якщо, як я гадаю, мене запросять його прийняти, що ти зробиш? Чи є інше рішення, окрім того, що приймає Франко? Чи здатний ти встановити монархію?²⁵⁴

Отже, 22 липня 1969 року Франко запропонував Кортесам призначити дона Хуана Карлоса «моїм наступником» на чолі «монархії Національного Руху, безперервного продовження його принципів й інститутів» та гарантії того, що: «коли за законами природи я не зможу виконувати обов'язки керманіча, що неминуче відбудеться, [...] все вже закріплено і добре закріплено на майбутнє». Голосування було поіменним і публічним на прохання каудильйо, 491 парламентарій віддали голос «за», 19 висловилися «проти», 9 утримались і 13 були відсутні. Дон Хуан без заперечень погодився з цим рішенням та відмовився відкрито оскаржити монарші права свого сина, хоча й видав новий маніфест, підтверджуючи свій статус «глави іспанського королівського дому» і свої зобов'язання із забезпечення «мирного розвитку нинішньої системи у напрямку відкритості та демократичного співіснування»²⁵⁵.

Призначення влітку 1969 року дона Хуана Карлоса наступником стало кульмінацією програми інституціоналізації режиму Франко, яку просували Карреро і його технократична команда.

Але також це означало загострення зростаючих розбіжностей в уряді щодо напрямку майбутньої політики. Стикнувшись із новими соціальними і культурними умовами, породженими інтенсивним економічним зростанням, різні франкістські «родини» були змушені визначити свою позицію щодо потенційного ефекту та впливу цих перетворень саме на політичному рівні. В результаті утворилися дві великі групи, що визна-